

A Needs Assessment and Critical Analysis of the Design of Effective Mosque Mobile Applications

*Mohammad Javad Norouzi Eghbali, PhD student of the Islamic Studies School of Ethics, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran. Email: mj.norouzi@gmail.com.
(Corresponding Author)*

Abstract

The digital realm and its diverse services have presented both opportunities and challenges for mosques. Mosque mobile applications represent a new frontier in the interaction between mosques and the digital space. This study, with the aim of providing insights for improving mosque app design, seeks to answer the following questions: What needs do these applications fulfill for mosque congregants? And what features should they possess? Through interviews with experts and active individuals in the fields of mosques and digital spaces, this research sought to provide answers to these questions. After developing a questionnaire, 13 interviews were conducted. Subsequently, using thematic analysis, the opportunities, challenges, and desirable features of mosque mobile applications were identified. Furthermore, the most prominent existing mosque applications were examined and evaluated based on the derived indices. The results revealed that the contrasting nature of mosques and the digital space, particularly in terms of religious and ritual functions, necessitates specific considerations for digital media in these applications. Additionally, this study indicated that the most significant strengths of existing mosque applications include easy accessibility, affordability, and alignment with values, while their primary weaknesses are perceived ineffectiveness, poor technical support, and a lack of community-centric focus.

Keywords

Mosque Mobile Application, Religious Activities, Digital Space, Interaction between Tradition and Modernity

نیازسنجی و آسیب‌شناسی طراحی کارآمد اپلیکیشن‌های مسجدی

محمدجواد نوروزی اقبالی^۱

چکیده

فضای مجازی و خدمات متنوع آن فرصت‌ها و چالش‌های گوناگونی را برای مساجد در پی داشته است. اپلیکیشن‌های مسجدی عرصه جدیدی هستند که به تازگی برای تعامل نهاد مسجد با فضای مجازی در حال گسترش‌اند. بر این اساس که این‌گونه اپلیکیشن‌ها چه نیازی را از مخاطبان مسجدی مرتفع می‌کنند و برای این کار باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند؟ این پژوهش، از طریق مصاحبه با نخبگان و فعالان حوزه مسجد و فضای مجازی تلاش داشته تا به سؤالات فوق پاسخ دهد. بدین منظور پس از تدوین پرسشنامه، ۱۳ مصاحبه انجام شد. سپس با روش تحلیل مضمون فرصت‌ها و چالش‌های و ویژگی‌های مطلوب اپلیکیشن مسجدی به دست آمده و همچنین مهم‌ترین اپلیکیشن‌های مسجدی موجود بررسی و بر اساس شاخص‌های به دست آمده ارزیابی و مقایسه شدند. نتایج نشان داد که ماهیت متضاد مسجد و فضای مجازی مخصوصاً در کارکرد عبادی و آیینی، ملاحظاتی را برای کار رسانه‌ای در فضای مجازی برای این اپلیکیشن‌ها در پی خواهد داشت. همچنین این پژوهش نشان داد مهم‌ترین نقاط قوت اپلیکیشن‌های مسجدی موجود، دسترسی آسان، هزینه مناسب و همسویی با ارزش‌ها و در سمت مقابل مهم‌ترین نقاط ضعف آن‌ها مفید نبودن، پشتیبانی فنی ضعیف و محله محور نبودن است.

واژگان کلیدی

اپلیکیشن مسجدی، فعالیت‌های مذهبی، فضای مجازی، تعامل سنت و مدرنیته.

مقدمه

مسجد به عنوان یکی از ارکان اصلی دین اسلام، نقشی محوری در ترویج فرهنگ و معارف دینی، انسجام اجتماعی و ارتقای سطح معنوی جامعه ایفا می‌کند. این مکان مقدس، نه تنها محل اقامه نماز جماعت و عبادت است، بلکه به عنوان یک پایگاه فرهنگی و اجتماعی، وظایف متعددی را بر عهده دارد. از جمله این وظایف می‌توان به ترویج فرهنگ و آموزه‌های دینی، آموزش قرآن و احکام، برگزاری مراسم مذهبی، حل مشکلات و معضلات اجتماعی، کمک به نیازمندان و ایجاد انسجام و همدلی بین مسلمانان اشاره کرد. در عصر حاضر، با گسترش روزافزون فضای مجازی و نفوذ آن در تاروپود زندگی بشر، فرصت‌ها و چالش‌های جدیدی پیش روی مساجد قرار گرفته است. از یک سو، ساختار و محتوای فضای مجازی تهدیدهای جدی مانند فردگرایی، روابط خارج از چارچوب خانواده، توهین، تمسخر و غیبت و... را برای سبک زندگی اسلامی ایجاد کرده است. از سوی دیگر، فضای مجازی بستری مناسب برای ترویج معارف دینی و گسترش فعالیت‌های مساجد در سطحی وسیع‌تر، تسهیل دسترسی مخاطبان به خدمات و برنامه‌های مسجد و افزایش تعامل با اقشار مختلف جامعه فراهم کرده است. البته باین وجود فرصت‌ها، شاهد خلأ نرم‌افزاری با کیفیتی در زمینه اپلیکیشن‌های مسجدی هستیم. بسیاری از اپلیکیشن‌های موجود، از ضعف‌هایی در طراحی، کاربری و ارائه خدمات رنج می‌برند. این موضوع، استفاده از این اپلیکیشن‌ها را برای مخاطبان دشوار کرده و از اثربخشی فعالیت‌های مساجد در فضای مجازی می‌کاهد.

با توجه به موارد ذکر شده، نیاز به طراحی اپلیکیشن‌های کاربردی و نیازمحور برای مساجد بیش‌ازپیش احساس می‌شود. این اپلیکیشن‌ها باید با در نظر گرفتن نیازها و انتظارات مخاطبان، محتوای غنی و جذابی را در قالب‌های مختلف ارائه دهند. همچنین، طراحی زیبا و کاربری آسان، از دیگر الزامات این اپلیکیشن‌هاست. یافته‌های این پژوهش می‌تواند به درک بهتر فرصت‌ها و چالش‌های استفاده از فضای مجازی برای فعالیت‌های مذهبی و همچنین طراحی اپلیکیشن‌های کاربردی مسجدی کمک کند.

پیشینه پژوهش

در زمینه ارتباط دین و فضای مجازی مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته است. به‌طور مثال مقاله «چالش‌ها و راهکارهای بهره‌برداری از ظرفیت‌های فضای مجازی در تبلیغ

و توسعه آموزش‌های دینی» نوشته رضا بنی اسد و حسین زیننده چالش‌های مرتبط با ظرفیت‌های آموزش محتوای دینی در فضای مجازی را بررسی کرده و سپس به ارائه راهبردهایی به‌منظور بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های فضای مجازی پرداخته است (بنی اسد و دیگران، ۱۳۹۸).

از طرف دیگر، در تحقیقات غیرفارسی، در زمینه ظرفیت‌های فضای مجازی برای مسیحیت، کلیسا یا معابد نیز پژوهش‌ها و مقالات زیادی موجود است؛ اما با موضوع مسجد و فضای مجازی کارهای شایسته‌چندانی رخ نداده است.

هنگکی و یجایا و همکارانش در مقاله‌ای با عنوان «پرستش مجازی و رشد معنوی در عصر کلیسای دیجیتال»، گسترش کلیساهای مجازی را تصمیم درستی دانسته و به تأثیر این نوع خدمات مجازی در گسترش معنویت و حس پرستش در میان مردم پرداخته است (Hengki Wijaya, 2022).

استیون جیکوبز در مقاله‌ای با نام «اعمال مقدس مجازی: اجرای مناسک سایبری ناهم‌زمان در فضاهاى آن‌لاین» به بررسی یک معبد و یک کلیسای مجازی پرداخته که ادعیه را برای مخاطبان فرستاده و آن‌ها داخل سایت می‌توانستند مناسک مذهبی را برگزار کنند. وی نتیجه می‌گیرد که آیین‌ها و مناسک مجازی در درجه اول بر اساس شبیه‌سازی «واقعی» تصور می‌شود. در نتیجه، این مکان‌ها بر اساس مفاهیم متعارف فضای مقدس و اجرای آیینی در نظر گرفته می‌شوند، نه به‌عنوان چیزی کاملاً جدید (Stephen Jacobs, 2007).

اما کارهایی به زبان فارسی هم پیدا می‌شوند که به مسئله مسجد و فضای مجازی پرداخته‌اند: کتاب «مسجد مجازی؛ رهیافت‌ها و راهکارها در تبیین جایگاه مساجد در فضای مجازی» اثر «یحیی جهانگیری سهروردی» با بررسی مسئله معابد و کلیساهای مجازی در جهان به این ایده پرداخته است که مسجد نیز می‌تواند به صورت مجازی خدمات ارائه دهد. او تلاش کرده استدلال مخالفین و موافقین این موضوع را بررسی کرده و در نهایت فرصت‌ها و چالش‌های این امر را توضیح دهد (جهانگیری سهروردی، ۱۳۸۸). سید مهدی سیدی و حسین رسول‌زاده در طرح راهبردی مساجد نسل آینده (منا) مجموعه راهبردهایی را در دو سطح خرد و کلان جهت استفاده مساجد از ظرفیت فضای مجازی ارائه کرده‌اند. ایشان علاوه بر بررسی تهدیدها و فرصت‌های تعامل مساجد با فضای مجازی، در نهایت طرحی را ارائه کرده‌اند که در آن زیرساخت‌های مساجد برای فعالیت گسترده‌تر و بهتر و مفیدتر در فضای مجازی آماده باشد (سیدی و دیگران، ۱۳۹۶).

«موظف رستمی» در مقاله خود به بررسی و تحلیل نقش سایبر و فضای مجازی در جذب نوجوانان و جوانان به مساجد پرداخته و تلاش کرده راهکارهایی را برای جذب جوانان از طریق فضای مجازی به مسجد ارائه دهد (موظف رستمی، ۱۳۹۲).

باین حال پژوهش شایسته‌ای در زمینه مدل‌سازی یا آسیب‌شناسی اپلیکیشن‌های مسجدی یافت نشد و از این منظر این نوشتار نوآوری دارد.

فرصت‌ها و چالش‌های استفاده از فضای مجازی برای فعالیت مذهبی افزایش اقبال مردم به اینترنت و فضای مجازی، متولیان دینی را در سراسر جهان به استفاده از این ابزار فناورانه ارتباطی برای گسترش فرهنگ دینی مجاب کرده است. معابد، کلیساها و مساجد نیز از این تحول جا نمانده و تغییراتی را در روند تعامل خود با ساختارهای جدید ایجاد کردند.

در اوایل سال ۲۰۰۱، کلیسای ملی استرالیا در راستای جذب بیشتر مردم برای حضور در مراکز و محافل مذهبی، از ابزار نوظهوری به نام اینترنت بهره برد و افرادی که روزهای یکشنبه نمی‌توانستند به هر علتی در مراسم دعای کلیسا شرکت کنند، با این ابزار، از پیام کلیسا بهره‌مند گشتند. چیزی نگذشت که کلیساهای پروتستان امریکا نیز، اقدام به راه‌اندازی سایت‌هایی کردند که در آن به شکل هم‌زمان افراد می‌توانستند با استفاده از اینترنت در دعاهای روز یکشنبه کلیسا شرکت کنند بدون آنکه نیاز به طی کردن مسافت و حضور فیزیکی در کلیسا داشته باشند (ایلانلو، ۱۳۸۲: ۴۱).

اکنون در جهان مسیحیت کلیساهای مجازی وجود دارد که به شکلی گسترده و با مراجعین بسیار، نه تنها تمامی ویژگی‌های یک کلیسای واقعی را دارند، بلکه فعالیت و ارائه خدمات آن‌ها از تنوع بیشتری برخوردار است. دسترسی شبانه‌روزی به کشیش‌هایی که ساعت‌ها با مراجعین چت می‌کنند، موسیقی‌های مذهبی که در تمام ساعات قابل شنیدن است، استفاده از کتابخانه‌ها و مقالات و تحقیقات آکادمیک و علمی و همچنین شرکت در دعاهای دسته‌جمعی و خواندن کتاب مقدس از جمله متداول‌ترین امور کلیساهای اینترنتی است. این مسئله به فرقه‌های دیگری از مسیحیت و همچنین ادیان دیگر سرایت کرد و آن‌ها نیز اقدام به راه‌اندازی چنین مراکزی کردند. رهبران مذهب شینتو، با ساخت معابد مجازی، کاربران خود را به معابد واقعی می‌کشاند. (جهانگیری سهروردی، ۱۳۸۸: ۱۵).

در میان مسلمانان نیز، مساجد تلاش کرده‌اند تا در فضای مجازی حضور داشته باشند. نشانه این امر وجود تعداد بسیار زیادی کانال‌ها، گروه‌ها، صفحات و

سایت‌های مرتبط با مساجد در فضای مجازی است. همچنین ادبیات مساجد مجازی گسترش یافته و مواردی هرچند ضعیف‌تر نسبت به کلیسای مجازی در اینترنت قابل دسترسی است.

برنامه‌های مذهبی در سال‌های اخیر به طور فزاینده‌ای محبوب شده‌اند، زیرا مردم به دنبال راه‌هایی جدید برای تقویت ایمان خود در دنیای دیجیتال هستند. این برنامه‌ها طیف گسترده‌ای از ویژگی‌ها را ارائه می‌دهند، از جمله آیات روزانه، دعاها، یابنده‌های کلیسا یا مسجد و حتی ابزارهایی برای مدیریت مطالعه قرآن یا کتب مقدس.

برخی از اولین برنامه‌های مذهبی به سادگی نسخه‌های دیجیتالی از منابع موجود، مانند کتاب‌های دعا و کتاب‌های مقدس بودند. با این حال، با پیشرفت فناوری، این برنامه‌ها به ارائه ویژگی‌های تعاملی‌تر و آموزنده‌تر مانند مطالعات کتاب مقدس، محتوای ویدئویی و ابزارهای شبکه‌های اجتماعی شروع کرده‌اند.

دسترسی آسان و کم‌هزینه، گستره اطلاع‌رسانی، امکان ایجاد دین، فرقه، محافل مذهبی و حتی هویت‌های دینی جدید به صورت مجازی، از میان رفتن شکاف بین فرهنگ عامه و امور مقدس، پاسخگویی سریع به نیازهای مذهبی و معنوی نسل جدید، فراهم کردن امکان اظهار نظر و نقد آراء دینی، ایجاد فضایی برای انتخاب عقیده، فرقه و ایده‌های دینی و مذهبی، تسهیل فضای گفت‌وگو و تعامل سازنده بین ادیان، فرقه، رهبران و پیروان ادیان و مذاهب قدیم و جدید بدون ایجاد تنش و به دور از تعصبات قومی و قبیله‌ای و آگاهی سریع از تحولات دینی در سراسر جهان و بسیاری دیگر را می‌توان از مزایای ورود دین به عرصه فضای مجازی دانست (رضایت، ۱۳۸۵: ۶۲).

اما بدون تردید آنلاین شدن دین و امور معنوی پیامدهای منفی و مضر هم دارد. زمانی که دین وارد فضای مجازی می‌شود دیگر نمی‌تواند پایبند و محافظ هویت‌های محلی، بومی که اساس تمایز و چه بسا درگیری بین سنت‌های دینی است باشد. فضای آنلاین اجتماعات مجازی و انبوهی از پدیده‌های دیجیتالی با ایده‌ها، ذخایر و ماندگارهای دینی ما در تقابل‌اند. نگرش دینی شبکه‌محور قادر است سنت‌های دینی کهن را غیر جامع، کم‌اعتبار و حتی فاقد کارکرد کند. اینترنت، دین را فانتزی می‌کند و مفهوم اطاعت، گناه، قداست و مؤلفه‌های این چنینی را کم‌رنگ می‌کند. مفهومی به نام زمان در اینترنت معنا ندارد. این وسیله ارتباطی، فراتر و حتی سریع‌تر از زمان می‌رود و حال آنکه سنت‌های دینی خاصه در حوزه عبادات و وجهه عملی دین اساساً بر زمان و اوقات شرعی مبتنی هستند. ایمان و اعتقاد فرد دین‌دار در رفتار و عبادات او

تجلی می‌یابد که کانون آن مسجد، کلیسا و معبد و... است اما معبد مجازی، ایمان و هویت دینی فرد را عملاً نشان نمی‌دهد (رضایت، ۱۳۸۵: ۶۲).

اگر مسجد و کلیسا به مثابه نهادهای فضایی دین در نظر گرفته شوند، آن‌ها مجموعاً تحت تأثیر تحولات مدرنیته، عصر روشنگری، انقلاب صنعتی، انقلاب اطلاعات و دیگر تحولات اجتماعی در حوزه‌های مختلف مثل، خانواده آموزش و پرورش و به خصوص رشد فرایندهایی مثل تفکیک‌پذیری نهادی عقلانی شدن و دموکراتیزسیون بوده‌اند. این تحولات در جامعه ایران قرن بیستم به نحو بارزی تأثیرگذار بوده و از تحولات ناشی از مشروطیت گرفته تا روی کار آمدن انقلاب اسلامی و تغییرات بعد از انقلاب اسلامی هر یک زمینه ظهور گفتمان‌های مشخصی درباره دین و سازمان‌های دینی ایجاد کرده‌اند. تمامی تحولات سیاسی و اجتماعی ایران ارتباط تنگاتنگی با مقوله مذهب داشته‌اند چنان چه مواجهه ایران تا دوران مدرن و تقابل‌ها و تعارض‌های سنت و مدرنیته، بیش از هر جای دیگر در تقابل دین و مدرنیته تبلور یافته است. این تقابل زاینده آگاهی در غرب و میان دو گروه طرفداران سنت و طرفداران مدرنیته بوده و باعث شکل‌گیری گفتمان‌های لائیک، سکولار و مذهبی بین‌نخبگان سیاسی و فرهنگی گوناگون شده است (سیدی، ۱۳۹۶: ۱۰۷).

حوزه اپلیکیشن‌های مسجدی حوزه جدید و بکری است که در سال‌های اخیر مورد توجه فعالین مسجدی قرار گرفته است. این امر به دلایل متعددی از جمله:

- افزایش نفوذ گوشی‌های هوشمند: امروزه، اکثر مردم در سراسر جهان به گوشی‌های هوشمند دسترسی دارند. این امر به این معنی است که برنامه‌های مسجدی می‌توانند به مخاطبان گسترده‌ای برسند و به مردم کمک کنند تا با مسجد و جامعه خود ارتباط برقرار کنند.
- تقاضای فزاینده برای محتوای دیجیتال: مردم به طور فزاینده‌ای به دنبال راه‌هایی برای دسترسی به اطلاعات و محتوای مذهبی به صورت آنلاین هستند (برزیوی، ۱۳۹۰: ۱۸۳۲). برنامه‌های مسجدی می‌توانند این نیاز را با ارائه آیات روزانه، دعاها، سخنرانی‌ها و سایر منابع مذهبی برآورده کنند.
- تمایل به افزایش تعامل: برنامه‌های مسجدی می‌توانند راه‌هایی تعاملی برای مردم ارائه دهند تا با ایمان خود و با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. این امر می‌تواند از طریق ویژگی‌هایی مانند نظرسنجی‌ها، انجمن‌ها و چت‌های گروهی انجام شود.

- نیاز به ارائه خدمات بهتر: برنامه‌های مسجدی می‌توانند به مساجد کمک کنند تا خدمات بهتری را به اعضای خود ارائه دهند. این امر می‌تواند از طریق ویژگی‌هایی مانند زمان‌بندی رویدادها، ثبت‌نام در کلاس‌ها و پرداخت آنلاین کمک مالی انجام شود.

روش پژوهش

این پژوهش با رویکردی کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده است. تحلیل مضمون روشی برای تحلیل داده‌های متنی است که به منظور استخراج مضامین و مفاهیم اصلی از داده‌ها به کار می‌رود.

جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش شامل فعالان مسجدی و فضای مجازی است یعنی افرادی که هم‌زمان هم فعال مسجدی (مانند مربی حلقه صالحین، فرمانده پایگاه، امام جماعت و...) محسوب می‌شوند و هم فعال فضای مجازی (صاحبان اپلیکیشن‌های مسجدی، صفحات یا کانال‌های مسجدی و...).

روش نمونه‌گیری:

از روش نمونه‌گیری نظری برای انتخاب افراد مصاحبه‌شونده استفاده شده است. در انتخاب افراد تلاش شد افرادی که انتخاب شوند که هم با حوزه فضای مجازی و هم با حوزه مسجد آشنایی لازم را داشته باشند. بر این اساس ۳ استاد دانشگاه، ۳ امام جماعت فعال در فضای مجازی، ۲ نفر از مسئولین اپلیکیشن‌های موجود مسجدی (مسجدی‌ها و مسجدانه) و ۳ ادمین کانال‌های مسجدی و ۲ کاربر فعال در اپلیکیشن‌های مسجدی (در مجموع ۱۳ نفر) انتخاب شدند و با آنها مصاحبه شد. در این روش، مصاحبه‌ها تا زمانی که به اشباع نظری برسد، ادامه پیدا می‌کنند. اشباع نظری زمانی اتفاق می‌افتد که دیگر اطلاعات جدیدی از مصاحبه‌ها به دست نیاید و مضامین تکراری شوند.

ابزار گردآوری داده:

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته است. در این مصاحبه‌ها، سؤالاتی در مورد فعالیت‌های مذهبی در فضای مجازی، استفاده از اپلیکیشن‌های مسجدی، فرصت‌ها و چالش‌های استفاده از فضای مجازی برای فعالیت‌های مذهبی

و انتظارات از اپلیکیشن‌های مسجدی پرسیده شده است. سؤالات مصاحبه بر اساس چارچوب نظری پژوهش تنظیم شده است.

روش تحلیل داده‌ها:

مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون تحلیل شده‌اند. در این روش، داده‌ها به طور دقیق و عمیق بررسی می‌شوند و مضامین اصلی و فرعی مرتبط با موضوع مورد مطالعه استخراج می‌شوند. برای تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

از مجموع ۱۳ مصاحبه انجام گرفته، ۴۸۸ کد استخراج شد که ۳۷ مضمون پایه به صورت جدول زیر دسته‌بندی شد:

جدول ۱ مضامین اصلی و فرعی استخراج شده

مضامین فرعی	مضامین اصلی	ردیف
تقوا در مقابل حریم‌شکنی	تفاوت ماهیت مسجد و فضای مجازی	۱
جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی		۲
معنویت‌گرایی در مقابل مادی‌گرایی		۳
هویت‌زایی در مقابل هویت‌زدایی		۴
نظم در مقابل بی‌نظمی		۵
آیین‌مداری در مقابل بی‌قانونی		۶
شرع‌گرایی در مقابل عرف‌گرایی		۷
حفظ سنت‌ها در مقابل نوآوری		۸
چارچوب داشتن در مقابل آزادی		۹
تضعیف تعاملات حضوری	چالش‌های استفاده مساجد از فضای مجازی	۱۰
مخدوش شدن معنویت		۱۱
آسیب به هویت دینی		۱۲
تناقض با حرمت مسجد		۱۳
تضعیف سنت‌ها و ارزش‌ها		۱۴
تمرکز بر ظواهر و غفلت از محتوا		۱۵
وابستگی به ابزار و فن‌آوری		۱۶

ردیف	مضامین اصلی	مضامین فرعی
۱۷	فرصت‌های استفاده مساجد از فضای مجازی	گسترش دسترسی
۱۸		جذب مخاطبان جدید
۱۹		ترویج و تبلیغ دین
۲۰		تقویت تعاملات
۲۱		آموزش و اطلاع‌رسانی
۲۲		ایجاد جامعه مجازی
۲۳		افزایش شفافیت و پاسخگویی
۲۴		استفاده از ظرفیت‌های نوین
۲۵	راهکارهای پیشنهادی برای تعامل بهتر مسجد و فضای مجازی	داشتن بستر اختصاصی برای ارتباط در فضای مجازی
۲۶		آموزش فعالین مسجد برای کار صحیح رسانه‌ای در فضای مجازی
۲۷		معرفی الگوهای موفق و ناموفق
۲۸	ویژگی‌های اپلیکیشن مطلوب مسجدی	ارائه خدمات متنوع
۲۹		سهولت استفاده
۳۰		هویت مسجدی
۳۱		محله محوری
۳۲		هم‌سویی با ارزش‌ها
۳۳		دسترسی آسان
۳۴		هزینه مناسب
۳۵		پشتیبانی فنی
۳۶		مفید بودن
۳۷		جذابیت

نمونه‌ای از مضامین به دست آمده از مصاحبه با نخبگان و فعالین مسجد و فضای مجازی در جدول ذیل آمده است:

جدول ۲ نمونه مضامین استخراج شده

یک اپلیکیشن خوب میتونه بسیاری از کمبودهای ارتباطی از حالا احوال کردن‌ها و از نمیدونم اطلاع داشتن‌ها و تولید کردن‌ها و خدمات دادن‌ها و اینا رو میتونه در فضای مجازی جبران کنه (شاه آبادی، 2 Pos.)	ارائه خدمات متنوع
خیلی از این اپلیکیشن‌ها مخصوصاً مذهبی‌اشون گیج‌کننده ن. اپ باید راحت باشه امکاناتش با یک نگاه فهم بشه بین قسمت‌های مختلف بشه راحت حرکت کرد. اینا ربطی به مسجدی بودن و نبودن نداره کلاً پیشفرضه برای یه اپ خوب (امینی، 12 Pos.)	سهولت استفاده
فکر می‌کنم اولین مسئله‌ش آینه که هویت مسجدی رو در خودش احیا بکنه یعنی سعی بکنه که بر اساس اون فهمی که از مسجد داره باشه (شاه آبادی، 5 Pos.)	هویت مسجدی
این حس تعلق بعداً می‌تونه تبدیل به ایجاد حس مسوولیت در قبال بالاخره محلی که هستش کوچهای که زندگی می‌کنه مسجدی که داره، این می‌تونه بعداً ایجاد بشه به شرطی که ما اول بریم به سمت پاسخ دادن به نیازهای اهالی محله و اتصال محله و مسجد شاید مهم‌ترین خدمتیه که این اپلیکیشن میتونه ارائه بده (یوسفی، 2 Pos.)	محله محوری
نمیشه یه اپ ادعای معنویت و خداگرایی داشته باشه بعد مثلاً گرون فروشی کنه یا روی محتوایش نظارت نداشته باشه و... بالاخره آگه ادعا دارین باید پای حرفتون بشینین (کاوند، 22 Pos.)	هم سویی با ارزش‌ها
حجم زیاد اپ، سنگین و کند بودن، عدم پشتیبانی در گوشیهایی قدیمی یا اپل و... میتونه نقطه ضعف به حساب بیاد (سلیمانی، 9 Pos.)	دسترسی آسان
به نظرم اپ مسجدی لزوماً باید رایگان باشه مگه در خدماتی که واقعاً برای طرف مقابل ارزش افزوده داره و حاضره برایش پول بده. به هر حال آگه بخواد روی درآمد مالی حساب باز کنه ممکنه هیچ وقت مخاطب پیدا نکنه و البته آگه نخواد این کار کنه احتمالاً مجبور میشه به ارگانها وابسته بشه که خودش یه قصه دیگه داره (بیچرانلو، 5 Pos.)	هزینه مناسب
ببینید میشه اینارو جمع کرد که هم بحث حضور در مسجد لطمه بهش وارد نشه چون اصل حضوره و همینکه این پلتفرم هم به قول معروف نقش خودشو بتونه ایفا کنه اینا قابل جمع هست فقط نیازمند یک پشتیبانی فنی قوی هست (عصارزاده، 4 Pos.)	پشتیبانی فنی

هر ابی که مبتنی بر حل یک نیاز نوشته شده پرمخاطب بوده حتی اگر در تبلیغات ضعیف باشد. هم مساجد هم مسجدی‌ها نیازهایی دارند که میتونه محل کسب درآمد باشه حتی برای شرکتای مختلف (حاج آقا سعیدی، Pos. 15)	مفید بودن
هر چند شاید جذابیت با ذات معنویت مسجد در تضاد باشه ولی همیشه از جذابیت در فضای مجازی عبور کرد. چون همه چی الان در رقابت جذاب بودن آگه اپ خیلی ساده باشه نمیتونه توی این بازار دووم بیاره (حاج آقا اصغری، Pos. 8)	جذابیت

تضاد ماهیت مسجد و فضای مجازی

به نظر می‌رسد، ماهیت مسجد و فضای مجازی در تضاد آشکار با یکدیگر قرار دارند که به مولفه‌های زیر می‌توان اشاره کرد:

۱. تقوا در مقابل حریم شکنی:

مسجد مکانی برای عبادت و تهذیب نفس است که در آن تقوا و حفظ حریم آن از اهمیت بالایی برخوردار است. در حالی که فضای مجازی مملو از محتوای نامناسب است که می‌تواند به راحتی حریم‌های دینی و شخصی افراد را نقض کند و زمینه را برای گناه و معصیت فراهم کند.

۲. جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی:

مسجد محلی برای اجتماع و همدلی مؤمنان است که در آن افراد با یکدیگر تعامل و همکاری می‌کنند؛ اما فضای مجازی بیشتر به سمت فردگرایی و انزوا سوق پیدا می‌کند و افراد را در دنیای مجازی خود غرق می‌کند.

۳. معنویت‌گرایی در مقابل مادی‌گرایی:

فضای حاکم بر مسجد معنوی و روحانی است و افراد در آن به دنبال قرب الهی و تزکیه نفس هستند. در مقابل، فضای مجازی غالباً مادی‌گرایانه است و به دنبال ارضای تمایلات نفسانی و دنیوی افراد است.

۴. هویت‌زایی در مقابل هویت‌زدایی:

مسجد به افراد هویت دینی و مذهبی می‌بخشد و آن‌ها را به یکدیگر و به خداوند متصل می‌کند؛ اما فضای مجازی می‌تواند هویت واقعی افراد را مخدوش کند و آن‌ها را به سمت هویت‌های مجازی و کاذب سوق دهد.

۵. نظم در مقابل بی‌نظمی:

مسجد مکانی منظم و قانونمند است که در آن آداب و رسوم خاصی حاکم است؛ اما فضای مجازی غالباً بی‌نظم و آشفته است و بر اساس تعاملات کاربران گسترش می‌یابد، هرچند ساختارهای آن نظام‌مند است.

۶. آیین‌مداری در مقابل بی‌قانونی:

در مسجد، احکام و دستورات الهی ملاک عمل است و افراد موظف به رعایت آن‌ها هستند؛ اما در فضای مجازی، افراد به راحتی قوانین را زیر پا می‌گذارند و به حقوق دیگران تجاوز می‌کنند.

۷. شرع‌گرایی در مقابل عرف‌گرایی:

مسجد پایگاه شرع و دین است و احکام و آموزه‌های دینی در آن ملاک عمل است؛ اما فضای مجازی بیشتر متأثر از عرف و فرهنگ جامعه است و گاه شاهد ترویج ارزش‌ها و ضد ارزش‌هایی در آن هستیم که با شرع و دین مغایرت دارد.

۸. حفظ سنت‌ها در مقابل نوآوری:

مسجد به عنوان حافظ سنت‌ها و ارزش‌های دینی شناخته می‌شود؛ اما فضای مجازی به دنبال نوآوری و تغییر است و گاه سنت‌ها و ارزش‌های دینی را به چالش می‌کشد.

۹. چارچوب داشتن در مقابل آزادی:

مسجد دارای چارچوب‌ها و قواعد مشخصی است که افراد موظف به رعایت آن‌ها هستند؛ اما فضای مجازی به دلیل ماهیت آزاد و رها، هیچ چارچوب و محدودیتی را به رسمیت نمی‌شناسد.

به نظر می‌رسد این تفاوت ماهوی بین مسجد به عنوان یک مکان حقیقی که هدفش ذکر و یاد خدا است و فضای مجازی که بیشتر فضای سرگرمی و کسب اطلاعات است، طبیعتاً آسیب‌ها و چالش‌هایی را به همراه داشته باشد؛ اما با دقت در این تفاوت‌ها می‌توان این نکته را ذکر کرد که تضاد ماهوی مسجد و فضای مجازی بیشتر در قسمت برگزاری آیین‌ها و عبادات رخ می‌دهد. به طور مثال پخش تصاویری از نماز جماعت، دعای کمیل و ... شاید با ماهیت اخلاص و ذکر مسجد در تضاد باشد. همچنین چنین تصاویری در فضای مجازی با توجه به اینکه پرداخت متناسب رسانه‌ای نشده، با اقبال کاربران مواجه نشود؛ اما کارکردهای دیگر رسانه در فضای مجازی تضادی با ماهیت مسجد ندارد. به طور مثال اطلاع‌رسانی مراسم‌ها،

ارتباطات گروهی، انجام کمک‌های مالی و... از طریق رسانه و فضای مجازی نه تنها تضاد ماهوی ندارد بلکه می‌تواند کارکردهای مسجد را تقویت کند؛ بنابراین با دقت در نوع استفاده از فضای مجازی در مساجد آسیب‌های ناشی از تفاوت‌های ماهوی را به حداقل رساند. این نکته می‌تواند تأثیر به‌سزایی در طراحی اپلیکیشن‌های مسجدی داشته باشد.

چالش‌های فعالیت مساجد در فضای مجازی

با وجود مزایای متعدد فضای مجازی، ارائه خدمات مجازی توسط مساجد می‌تواند به دلایل زیر به تضعیف کارکردهای اصلی مسجد و خدشه‌دار شدن ماهیت معنوی آن منجر شود:

۱. تضعیف تعاملات حضوری:

فضای مجازی جایگزینی مناسب برای تعاملات حضوری و صمیمانه نمازگزاران در مسجد نیست. حضور فیزیکی در مسجد، حس تعلق خاطر به جامعه دینی را تقویت می‌کند و زمینه انسجام و همدلی را فراهم می‌کند.

۲. مخدوش شدن معنویت:

فضای مجازی پر از وسوسه‌ها و موضوعات پراکنده‌ای است که باعث آشفتگی ذهنی شده و تمرکز و خضوع لازم برای عبادت و معنویت‌گرایی را دشوار می‌کند. مسجد به عنوان مکانی مقدس، فضایی فارغ از دغدغه‌های دنیوی را برای نیایش و ارتباط با خداوند فراهم می‌کند. سوق دادن نمازگزاران به سمت فضای مجازی به نوعی می‌تواند نقض غرض باشد.

۳. آسیب به هویت دینی:

فضای مجازی می‌تواند هویت واقعی افراد را مخدوش و زمینه هویت‌زدایی را فراهم کند. مسجد به عنوان پایگاهی برای ترویج و تعمیق هویت دینی، نقشی اساسی در حفظ و انسجام جامعه اسلامی ایفا می‌کند.

۴. تناقض با حرمت مسجد:

مسجد تابع نظم و قوانینی مشخص و مبتنی بر شرع است. ارائه خدمات مجازی می‌تواند نظم و انضباط حاکم بر مسجد را تحت‌الشعاع قرار دهد. به‌طور مثال زنگ خوردن موبایل اگر مستلزم پخش آهنگ باشد شاید با حرمت مسجد ناسازگار بوده و یا باعث حواس‌پرتی نمازگزاران شود.

۵. تضعیف سنت‌ها و ارزش‌ها:

مسجد بر حفظ سنت‌ها و ارزش‌های اصیل دینی تأکید دارد. ارائه خدمات مجازی، به‌ویژه در قالب‌های نوین و غیرمعارف، می‌تواند به تضعیف این سنت‌ها و ارزش‌ها و خدشه‌دار شدن جایگاه مسجد به عنوان حافظ هویت دینی جامعه منجر شود.

۶. تمرکز بر ظواهر و غفلت از محتوا:

فضای مجازی به دلیل ماهیت بصری خود، تمرکز را بر ظواهر و جلوه‌های بیرونی معطوف می‌کند، در حالی که مسجد بر محتوا و عمق مفاهیم دینی تأکید دارد.

۷. وابستگی به ابزار و فن‌آوری:

ارائه خدمات مجازی مساجد را به ابزارها و فن‌آوری وابسته می‌کند که می‌تواند در مواقعی دچار نقص و اختلال شده و دسترسی به خدمات مسجد را با مشکل مواجه کند.

فرصت‌های فعالیت مساجد در فضای مجازی

با وجود تضادهایی که بین ماهیت مسجد و فضای مجازی وجود دارد، استفاده از امکانات مجازی و اپلیکیشن‌های مسجدی می‌تواند مزایای متعددی برای مساجد و جامعه دینی به همراه داشته باشد:

۱. گسترش دسترسی:

فضای مجازی امکان دسترسی به خدمات و برنامه‌های مسجد را برای افراد در هر زمان و مکانی فراهم می‌کند. این امر به ویژه برای افرادی که به دلیل محدودیت‌های جسمی، مسافت یا زمان، امکان حضور فیزیکی در مسجد را ندارند، بسیار مفید است.

۲. جذب مخاطبان جدید:

فضای مجازی فرصتی برای جذب مخاطبان جدید، به ویژه جوانان، به مسجد و آموزه‌های دینی فراهم می‌کند. استفاده از زبان و قالب‌های جذاب و نوین در فضای مجازی می‌تواند در جلب توجه و ترغیب این مخاطبان به دین و معنویت مؤثر باشد.

۳. ترویج و تبلیغ دین:

فضای مجازی ابزاری قدرتمند برای ترویج و تبلیغ دین در سطح وسیع است. مساجد می‌توانند از طریق تولید و انتشار محتوای دینی جذاب و آموزنده در فضای مجازی، به ترویج معارف و ارزش‌های اسلامی بپردازند.

۴. تقویت تعاملات:

فضای مجازی می‌تواند بستری برای تعامل و گفتگوی مؤثر بین مسجد و مخاطبان آن

باشد. استفاده از اپلیکیشن‌های مسجدی می‌تواند به تبادل نظر، پرسش و پاسخ و ارائه خدمات مشاوره‌ای به نمازگزاران کمک کند.

۵. آموزش و اطلاع‌رسانی:

فضای مجازی ابزاری مناسب برای آموزش و اطلاع‌رسانی در زمینه‌های مختلف دینی، اخلاقی و اجتماعی است. مساجد می‌توانند از طریق برگزاری دوره‌های آنلاین، انتشار مقالات و اخبار و ارائه خدمات آموزشی به ارتقای سطح دانش و آگاهی مخاطبان خود کمک کنند.

۶. ایجاد جامعه مجازی:

فضای مجازی امکان ایجاد جامعه مجازی متشکل از نمازگزاران و علاقه‌مندان به مسجد را فراهم می‌کند. این امر می‌تواند به تقویت حس تعلق خاطر به مسجد، انسجام و همدلی بین اعضای جامعه و تبادل تجربیات و ایده‌ها کمک کند.

۷. افزایش شفافیت و پاسخگویی:

استفاده از فضای مجازی می‌تواند به افزایش شفافیت در عملکرد مسجد و پاسخگویی به نیازها و دغدغه‌های مخاطبان کمک کند.

۸. استفاده از ظرفیت‌های نوین:

فضای مجازی دائماً در حال تحول و نوآوری است. مساجد با استفاده از این ظرفیت‌ها می‌توانند به روز و پویا بمانند و خدمات خود را به طور مؤثرتری به مخاطبان ارائه کنند.

ویژگی‌های یک اپلیکیشن مطلوب مسجدی

به طور کل مصاحبه‌شوندگان به ویژگی‌های زیر برای ساخت یک اپلیکیشن مسجدی اشاره کردند:

- ارائه خدمات متنوع: اپلیکیشن باید خدمات متنوعی مانند پخش زنده نماز جماعت، ارائه محتوای آموزشی، پاسخ به سؤالات شرعی، امکان پرداخت فطره و زکات و... را ارائه دهد.
- سهولت استفاده: اپلیکیشن باید از رابط کاربری ساده و آسانی برخوردار باشد تا استفاده از آن برای همه افراد، حتی افراد مسن و کم‌تجربه در استفاده از فناوری، آسان باشد.
- هویت مسجدی: اپلیکیشن باید به گونه‌ای باشد که حس تعلق به مسجد و جامعه مذهبی را در کاربران تقویت کند.

- همسویی با ارزش‌ها: اپلیکیشن باید با ارزش‌ها و باورهای مذهبی کاربران همسو باشد.
 - دسترسی آسان: اپلیکیشن باید به راحتی قابل دانلود و نصب باشد و بر روی طیف وسیعی از دستگاه‌ها اجرا شود.
 - هزینه مناسب اپلیکیشن باید با قیمتی مناسب عرضه شود یا به صورت رایگان در دسترس کاربران قرار گیرد.
 - پشتیبانی فنی: پشتیبانی فنی مناسب باید برای رفع مشکلات احتمالی کاربران ارائه شود.
 - مفید بودن: کاربران باید معتقد باشند که استفاده از اپلیکیشن برای آن‌ها مفید خواهد بود.
 - محله محوری: اپلیکیشن مسجدی باید بتواند میان مسجد و محله ارتباط برقرار کند.
 - جذابیت: اپلیکیشن باید از نظر بصری جذاب باشد و از محتوای جذاب و آموزنده استفاده کند.
- با توجه به این ویژگی‌ها، می‌توان گفت که اپلیکیشن مسجدی ایده‌آل اپلیکیشنی است که:

خدمات متنوع و با کیفیتی را ارائه می‌دهد. حس تعلق به مسجد و جامعه مذهبی را در کاربران تقویت می‌کند. با ارزش‌ها و باورهای مذهبی کاربران همسو است. به راحتی قابل دانلود و نصب است و بر روی طیف وسیعی از دستگاه‌ها اجرا می‌شود. با قیمتی مناسب عرضه می‌شود یا به صورت رایگان در دسترس کاربران قرار می‌گیرد. از نظر بصری جذاب است و از محتوای جذاب و آموزنده استفاده می‌کند. استفاده از آن برای کاربران سرگرم‌کننده است.

بررسی مهم‌ترین اپلیکیشن‌های موجود مسجدی

جست‌وجویی ساده در نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های موجود مسجدی خلاء جدی وجود اپلیکیشن‌های مناسب در این زمینه را کاملاً نشان خواهد داد. بر اساس جست‌وجوهای انجام شده و همچنین نظرخواهی از افراد متخصص و فعال در حوزه مسجد و فضای مجازی به نظر می‌رسد اپلیکیشن‌های زیر بهترین اپلیکیشن‌های موجود در بازار ایران باشند. این اپلیکیشن‌ها بر مبنای ۳ ملاک داشتن مخاطب مسجدی، ارائه خدمات به مساجد و رضایت اجمالی کاربران انتخاب شده است.

اپلیکیشن «مسجدی‌ها»

نرم‌افزار موبایلی «مسجدی‌ها» نرم‌افزاری رایگان و خدماتی است که با هدف پشتیبانی از فعالان فرهنگی مساجد سراسر کشور تولید و عرضه شده است. این نرم‌افزار دارای ۶ بخش از جمله مرکز مشاوره، مرکز آموزش و مسجدیاب است که برای خدمت‌رسانی به عموم مردم و به‌ویژه قشر مسجدی در دسترس قرار گرفته است. امکانات نرم‌افزار مسجدی‌ها شامل امکان مسیریابی به مساجد، مشاهده دوره‌های آموزش مجازی به صورت رایگان، امکان ارسال آسان خبر توسط مساجد سراسر کشور، دسترسی به خدمات مختلف در سراسر کشور با قیمت مناسب، دریافت مشاوره رایگان در بیش از ۱۰ موضوع، امکان شرکت در طرح احسان ماندگار به تفکیک استان، شرکت در طرح کشوری سفیران مسجد محوری می‌شود.

اپلیکیشن مسجدانه

سامانه مسجدانه، یک شبکه اجتماعی با محوریت مسجد است که از طریق سایت و اپلیکیشن تلاش دارد بین مسجد و مردم محله بستری در فضای مجازی ایجاد کند تا با معرفی و ارائه خدمات مسجد کارایی مساجد در محله را ارتقاء داده و تأثیر مسجد در اجتماع را گسترده‌تر، عمیق‌تر و کارآمدتر سازد. در این سامانه علاوه بر امکانات مرسوم شبکه‌های اجتماعی برای اشخاص، برای مساجد نیز صفحات جداگانه‌ای با امکانات متناسب با فضای مسجد تعبیه شده است تا مساجد بتوانند خدمات خود را از طریق این سایت و اپلیکیشن به مخاطبان معرفی کنند. این امکانات باعث می‌شود که مسجد بتواند فعالیت‌های خود را در فضای مجازی بازتاب دهد و تبلیغ کند و تعامل خوبی با مردم، کسب و کارها و دیگر مساجد محله برقرار کرده و بتواند نقش محوری خود را در محله احیا کند.

از جمله خدمات این اپلیکیشن اطلاع‌رسانی مراسم و فعالیت‌های مسجد به اهالی مسجد و محله، ثبت‌نام و اطلاع‌رسانی دوره‌ها و آموزش‌های مساجد، معرفی خدمات مساجد مانند مجلس ترحیم و...، شبکه‌سازی مسجدی و جستجوی مساجد اطراف و... است.

وب اپلیکیشن بچه‌های مسجد

ستاد هماهنگی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد کشور سامانه‌ای تحت عنوان زیست‌بوم مجازی بچه‌های مسجد با هدف کشف، پرورش و به‌کارگیری خلاقیت‌های فرهنگی هنری بچه‌های مسجد با امکان رصد، پایش و ارزیابی اطلاعات راه‌اندازی نموده است.

اشتراک گذاری تجارب فعالان مساجد، ایجاد منبعی عظیم برای تولید دانش‌های بومی، ارتقای توان شناسایی نیازها و حل مسائل و مشکلات فرهنگی اجتماعی، کمک به سیاست‌گذاران و مدیران فرهنگی کشور برای تصمیم‌گیری صحیح و دقیق از دیگر اهداف این سامانه است.

اپلیکیشن ایران مسجد

ایران مسجد، اپلیکیشنی برای رسیدگی به تمامی نیازهای مرتبط با مساجد است. این اپلیکیشن با هدف بهبود و تسهیل فرآیندهای مرتبط با مساجد ساخته شده است. هدف اصلی این اپلیکیشن، ارائه یک پلتفرم مدیریتی جامع برای مساجد است که به مدیران و کارکنان مساجد کمک می‌کند تا امور روزانه خود و عملکرد مسجد را بهبود بخشند. با استفاده از این اپلیکیشن، مدیران مساجد قادر خواهند بود به صورت مؤثرتری بر نظارت و مدیریت امور مختلف از جمله مالی، منابع انسانی، برنامه‌ریزی رویدادها و غیره بپردازند. این اپلیکیشن برای مساجد استان اصفهان تهیه شده و مساجد دیگر استان‌ها امکان ثبت‌نام ندارند.

تحلیل و مقایسه اپلیکیشن‌های مسجدی

برای مقایسه و تحلیل اپلیکیشن‌های فوق، هر اپلیکیشن پس از نصب و استفاده از اپلیکیشن‌های مذکور و خواندن نظرات کاربران، ارزیابی شده و بر اساس ویژگی‌های یک اپلیکیشن مطلوب از یک تا پنج (به ترتیب از ضعیف تا قوی) نمره داده شد. در جدول زیر، ویژگی‌های هر اپلیکیشن بر اساس ۴ مؤلفه اصلی به طور خلاصه ارائه شده است:

جدول ۳ تحلیل و مقایسه اپلیکیشن‌های مسجدی

دسته‌بندی	شاخص	اپلیکیشن مسجدها	اپلیکیشن مسجدها	وب اپلیکیشن بچه‌های مسجد	اپلیکیشن ایران مسجد
انتظار تلاش	جذابیت	۴	۲	۱	۳
	سهولت کاربری	۴	۲	۲	۴
تأثیر اجتماعی	هویت مسجدی	۲	۵	۴	۴
	همسویی با ارزش‌ها	۴	۵	۳	۵
	محل محوری	۲	۴	۲	۴

دسته‌بندی	شاخص	اپلیکیشن مسجدی‌ها	اپلیکیشن مسجدها	وب اپلیکیشن بچه‌های مسجد	اپلیکیشن ایران مسجد
شرایط تسهیل‌کننده	دسترسی آسان	۵	۵	۵	۵
	هزینه مناسب	۵	۵	۵	۵
	پشتیبانی فنی	۳	۱	۳	۲
عملکرد	ارائه خدمات متنوع	۴	۳	۲	۲
	مفید بودن	۳	۲	۱	۲

همان‌طور که از اعداد جدول پیداست، مهم‌ترین نقاط قوت اپلیکیشن‌های مسجدی، در هزینه مناسب، دسترسی آسان، همسویی با ارزش‌ها و مهم‌ترین نقاط ضعف آن‌ها در مفید بودن، پشتیبانی فنی و محله‌محوری بوده است.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد

در این نوشتار، بر اساس نظرات نخبگان و فعالین فضای مجازی و مسجد تلاش شد نیازسنجی برای طراحی اپلیکیشن‌های مسجدی مورد بررسی قرار بگیرد. بر این اساس نتایج زیر به دست آمد:

۱. ماهیت مسجد و فضای مجازی در برخی موارد متضاد است؛ اما تضادهای ماهوی مسجد و فضای مجازی عموماً در حوزه کارکردهای آیینی و عبادی مسجد است و در دیگر کارکردهای مسجدی نه تنها این تضاد وجود ندارد، بلکه فضای مجازی می‌تواند معین و تقویت‌کننده کارکردهای مسجدی باشد.

۲. با توجه به تضاد ماهیت مسجد و فضای مجازی و آسیب‌های احتمالی ارائه خدمات مجازی، بهتر است مساجد با دقت در نوع فعالیت‌های مجازی، بر کارکردهای اصلی خود در دنیای واقعی متمرکز شوند و با تقویت تعاملات حضوری، معنویت‌گرایی، نظم و قانون و حفظ سنت‌ها و ارزش‌ها، نقشی مؤثر در ارتقای ایمان و اخلاق جامعه ایفا کنند.

۳. در کنار تمرکز بر فعالیت‌های حضوری و سنتی، می‌توان از راهکارهایی برای استفاده از ظرفیت‌های فضای مجازی در راستای اهداف دینی و فرهنگی مساجد استفاده کرد، به طوری که فضای مجازی باعث افزایش حضور نمازگزاران در مسجد شده و همچنین نمازگزار را در بیرون از مسجد در حال و هوای معنوی

مسجد حفظ کند. بر این اساس، ایده مسجد مجازی که بر پایه تقلید از ایده کلیسا و معبد مجازی شکل گرفته است، به هیچ عنوان ایده مطلوبی نبوده و با ماهیت مسجد در تضاد است؛ اما ایجاد سایت یا اپلیکیشن‌های مسجدی در صورتی که به توجه و حضور مخاطب در مسجد لطمه نزده بلکه آن را تقویت کند، مطلوب خواهد بود.

۴. با توجه به مزایای متعدد استفاده از امکانات مجازی و اپلیکیشن‌های مسجدی، ضروری است مساجد با در نظر گرفتن ظرافت‌ها و آسیب‌های این فضا، به طور برنامه‌ریزی شده و هدفمند از این ابزار قدرتمند در راستای تحقق اهداف و رسالت خود استفاده کنند.

۵. در کنار استفاده از مزایای فضای مجازی، توجه به حفظ ماهیت معنوی و کارکردهای اصلی مسجد در دنیای واقعی نیز ضروری است. مساجد باید با تمرکز بر تعاملات حضوری، معنویت‌گرایی، نظم و قانون و حفظ سنت‌ها و ارزش‌ها، نقشی مؤثر در ارتقای ایمان و اخلاق جامعه ایفا کنند. استفاده از فضای مجازی به عنوان ابزاری در کنار فعالیت‌های اصلی مسجد، نه به عنوان جایگزینی برای آن‌ها، می‌تواند به پویایی و اثرگذاری بیشتر مسجد در دنیای امروز کمک کند.

۶. تعداد و تنوع اپلیکیشن‌های مسجدی بسیار محدود بوده و نیازهای مساجد امروز ایران را تأمین نمی‌کند.

۷. بهترین اپلیکیشن‌های موجود مسجدی بر اساس شاخص‌های برآمده نظر خبرگان حوزه مسجد و فضای مجازی، نقاط ضعف جدی دارد. متناسب نبودن با نیاز نمازگزاران (مفید نبودن)، محله محور نبودن، پیچیدگی کاربری نرم‌افزار و پشتیبانی فنی ضعیف از مهم‌ترین مشکلات اپلیکیشن‌های موجود است. با توجه به نتایج فوق، راهکارهای زیر برای طراحی اپلیکیشن مطلوب مسجدی ارائه می‌شود:

۱. تمرکز بر کارکردهای مکمل و تقویت‌کننده مسجد:
- ارائه محتوای آموزشی و اطلاع‌رسانی؛
- ارائه محتوای متنی، صوتی و تصویری در موضوعات مختلف دینی، اخلاقی، اجتماعی و...؛
- تولید پادکست، ویدئو، موشن گرافیک و... با موضوعات جذاب و آموزنده؛

- انتشار اخبار و رویدادهای مرتبط با مسجد و محله.
 - ایجاد فضای تعاملی:
 - ایجاد تالار گفتگو و پرسش و پاسخ؛
 - برگزاری مسابقات و نظرسنجی؛
 - امکان گفتگوی آنلاین با امام جماعت و کارشناسان مذهبی.
 - ارائه خدمات رفاهی:
 - امکان پرداخت فطره، زکات و سایر کمک‌های مالی؛
 - ثبت‌نام در کلاس‌ها و برنامه‌های مسجد؛
 - دریافت نوبت برای مشاوره و خدمات مذهبی.
 - رعایت قواعد و اصول مرتبط با فضای سنتی مسجد و فضای رسانه‌ای اپلیکیشن:
 - کاهش تمرکز بر انتشار و بازتاب مراسمات آیینی و عبادات؛
 - بازتولید و فرآوری محصولات مسجدی متناسب با فضای رسانه‌ای؛
 - حفظ حرمت‌ها و حریم‌های مسجدی.
۲. حفظ ماهیت معنوی و کارکردهای اصلی مسجد:
- تمرکز بر جذب مخاطب به مسجد:
 - ارائه محتوای جذاب و ترغیب‌کننده برای حضور در مسجد؛
 - معرفی برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد؛
 - ایجاد امکان ثبت‌نام و شرکت در برنامه‌ها از طریق اپلیکیشن.
 - تقویت تعاملات حضوری:
 - ایجاد امکاناتی برای برقراری ارتباط و گفتگو بین نمازگزاران؛
 - معرفی گروه‌ها و تشکل‌های فعال در مسجد؛
 - ارائه خدمات و امکاناتی که حضور در مسجد را تسهیل کند.
۳. توجه به نیازها و سلايق مخاطبان:
- انجام نیازسنجی از نمازگزاران:
 - بررسی نیازها و علايق مخاطبان در سنين و اقشار مختلف؛
 - شناسایی نیازهای محله و منطقه.
 - طراحی رابط کاربری ساده و جذاب:
 - استفاده از زبان و اصطلاحات قابل فهم برای مخاطبان؛
 - توجه به زیبایی و تناسب ظاهری اپلیکیشن؛

- سهولت استفاده از امکانات مختلف اپلیکیشن.
- ۴. ارتقای کیفیت اپلیکیشن‌های موجود:
 - رفع نقاط ضعف اپلیکیشن‌های موجود:
 - افزایش کارایی و رفع مشکلات فنی؛
 - ارائه محتوای مفید و جذاب؛
 - ساده‌سازی رابط کاربری؛
 - ارائه پشتیبانی فنی قوی.
- محله محوری:
- ارائه محتوای و خدمات متناسب با نیازها و شرایط محله؛
- معرفی امکانات و خدمات محلی؛
- ایجاد امکان ارتباط و تعامل بین اهالی محله.
- ۵. تشویق و حمایت از توسعه اپلیکیشن‌های مسجدی:
 - برگزاری مسابقات و جشنواره‌ها:
 - ارائه جوایز به بهترین اپلیکیشن‌های مسجدی؛
 - تشویق طراحان و توسعه‌دهندگان.
 - حمایت مالی از تولید اپلیکیشن:
 - ارائه کمک‌های مالی به مساجد و نهادهای فعال در این زمینه؛
 - سرمایه‌گذاری در تولید اپلیکیشن‌های باکیفیت.

منابع و مآخذ

- ایلانلو، مژگان (۱۳۸۲). مقاله «کلیساهای مجازی در جهان واقعی»، مجله دین پژوهان، دوره سوم، بهمن و اسفند، شماره ۴ و ۵.
- برزویی، محمدرضا (۱۳۹۰). ارزیابی جایگاه محتوای دیجیتال اسلامی در برنامه ملی تکفا، گزارش‌های کارشناسی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، سال ۱۳۹۰، صفحات ۱۸۱۵-۱۸۵۱.
- بنی‌اسد، رضا و زبینه، حسین (۱۳۹۸). چالش‌ها و راهکارهای بهره‌برداری از ظرفیت‌های فضای مجازی در تبلیغ و توسعه آموزش‌های دینی. نشریه بین‌المللی میان‌رشته‌ای *Pure Life*، ۶(۱۸): ۱۷۸-۱۵۵.
- جهانگیری سهروردی، یحیی (۱۳۸۸). مسجد مجازی: رهیافت‌ها و راهکارها در تبیین جایگاه مسجد در فضای مجازی، تهران: ثقلین.
- رضایت، علیرضا (۱۳۸۵)، مقاله «دین‌آتلاین، چالش یا فرصت؟»، نشریه اخبار ادیان، شماره ۱۹، ۶۱ و ۶۲.
- سیدی سید مهدی و رسول‌زاده، حسین (۱۳۹۶). طرح راهبردی مساجد نسل آینده (منا)، جزوه اینترنتی متعلق به سازمان فضای مجازی سراج، قابل دسترسی در seraj.ir/book/13
- موظف رستمی، محمدعلی (۱۳۹۲). نقش سایبر و فضای مجازی در جذب نوجوانان و جوانان به مسجد، masjed.ir/fa/article/699
- Bani-Asad, D. R., & Zebandeh, H. (1398). *Challenges and solutions to utilizing the capacities of cyberspace in promoting and developing religious education. International Multidisciplinary Journal of Pure Life*, 18(6), 155-178. [In Persian]
- Barzoui, M. (1390). *Evaluation of the status of Islamic digital content in the national TKFA program. Research Reports* (Center for Research of the Islamic Consultative Assembly), 1390, 1815-1851. [In Persian]
- Hengki, W., et al. (2023). *Virtual worship and spiritual growth in the digital church era. In Proceedings of the International Conference on Theology, Humanities and Christian Education 2022 (ICONTHCE 2022)*. Atlantis Press. doi.org/10.2991/978-2-38476-160-9_36
- Ilanlou, M. (1382). *Virtual churches in the real world. DinPajuhan*, 3(4-5). [In Persian]
- Jacobs, S. (2007). *Virtually sacred: The performance of asynchronous cyber-rituals in online spaces. Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(3), 1103-1121. doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00365.x
- Jahangiri Sahravardi, Y. (1388). *Virtual mosque: Approaches and solutions in clarifying the role of the mosque in cyberspace* (in Persian). Tehran: Thasqalein.
- Mozaffari Rastami, M. A. (1392). *The role of cyber and cyberspace in attracting adolescents and youth to the mosque. Masjed.ir*, Retrieved from masjed.ir/fa/article/699 [In Persian]

- Razavi, A. (1385). *Online religion: Challenge or opportunity? Akhbar-e Adiyar*, 19, 61-62. [In Persian]
- Seyyedi, S. M., & Rasulzadeh, H. (1396). *Strategic plan for future generation mosques (Mena)* (in Persian). Internet manual belonging to the Cyberspace Organization of Siraj, accessible at seraj.ir/book/13. [In Persian]
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). *User acceptance of information technology: Toward a unified view. MIS quarterly*, 27(3), 425-478. doi.org/10.2307/30036540